

Határérték

A „Thomas féle Kalkulus 1” című könyvet használó hallgatóknak

Összeállította: Wetzl Ferenc

2014. október 5.

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

- 1 **Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma**
  - **Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség**
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 **A határérték precíz definíciója és kiszámítása**
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 **Kiterjesztések**
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 **Összefoglalás**

Példa (Az átlagsebesség meghatározása)

Egy kődarab leválik a szikláról és a mélybe zuhan. Állapítsuk meg a kő átlagsebességét a zuhanás második másodpercében.

Megoldás

Galileo Galilei (1564–1642) **szabadesés törvénye**: t idő alatt megtett út y

$$y = 4,9t^2$$

Átlagsebesség: a megtett Δy távolság elosztva a megtételéhez szükséges Δt nagyságú időtartammal.

$$\frac{\Delta y}{\Delta t} = \frac{4,9 \cdot 2^2 - 4,9 \cdot 1^2}{2 - 1} = 14,7 \frac{\text{m}}{\text{s}}$$

Példa (A pillanatnyi sebesség meghatározása)

Állapítsuk meg a kő **pillanatnyi sebességét** a $t = 1\text{s}$ és a $t = 2\text{s}$ pillanatban.

Megoldás

A kő átlagsebességét egy Δt hosszúságú $[t_0, t_0 + \Delta t]$ időintervallumban:

$$\frac{\Delta y}{\Delta t} = \frac{4,9 \cdot (t_0 + \Delta t)^2 - 4,9 \cdot (t_0)^2}{\Delta t}$$

Δt	Átlagsebesség $[1, 1 + \Delta t]$ -ben	Átlagsebesség $[2, 2 + \Delta t]$ -ben
1	14,7	24,5
0,01	9,849	19,649
0,0001	9,8000	19,6000

$$\frac{\Delta y}{\Delta t} = \frac{4,9(t_0 + \Delta t)^2 - 4,9(t_0)^2}{\Delta t} = \frac{9,8t_0\Delta t + 4,9(\Delta t)^2}{\Delta t} = 9,8t_0 + 4,9\Delta t.$$

A pillanatnyi sebességek $t_0 = 1\text{s}$ esetén $9,8 \frac{\text{m}}{\text{s}}$, $t_0 = 2\text{s}$ esetén $19,6 \frac{\text{m}}{\text{s}}$

- 1 **Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma**
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 **A határérték precíz definíciója és kiszámítása**
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 **Kiterjesztések**
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 **Összefoglalás**

Definíció (Átlagos változási sebesség egy intervallumon)

Az $y = f(x)$ függvény **átlagos változási sebessége** az $[x_1, x_2]$ intervallumon:

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x_2) - f(x_1)}{x_2 - x_1} = \frac{f(x_1 + h) - f(x_1)}{h}, \quad h = \Delta x \neq 0$$

- 1 **Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma**
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 **A határérték precíz definíciója és kiszámítása**
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 **Kiterjesztések**
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 **Összefoglalás**

Tegyük fel, hogy az $f(x)$ függvény értelmezve van egy nyílt intervallumon, amelynek x_0 eleme, *kivéve esetleg magát az x_0 helyet*. Ha az $f(x)$ függvényértékek tetszőlegesen közel kerülhetnek az L számhoz, amennyiben az x értékek eléggé megközelítik x_0 -t, akkor azt mondjuk, hogy f az L számhoz tart miközben x tart x_0 -hoz; ezt gyakran úgy fejezzük ki, hogy f **határértéke** az x_0 pontban L . Jelölése:

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = L \text{ vagy } \lim_{x_0} f = L$$

Példa (Határérték és függvényérték)

Vessük össze az alábbi három függvény viselkedését az $x = 1$ pont környezetében.

$$(a) f(x) = \frac{x^2 - 1}{x - 1}$$

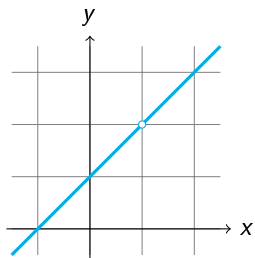
$$(b) g(x) = \begin{cases} \frac{x^2 - 1}{x - 1}, & x \neq 1 \\ 1, & x = 1 \end{cases}$$

$$(c) h(x) = x + 1$$

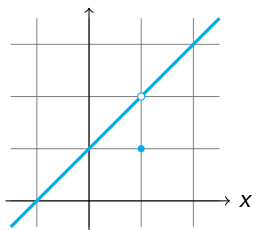
Megoldás

$\lim_{x \rightarrow 1} f(x) = \lim_{x \rightarrow 1} g(x) = \lim_{x \rightarrow 1} h(x) = 2 = h(1)$. $g(1) = 1 \neq 2$, f pedig nincs is értelmezve 1-ben.

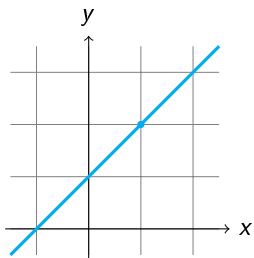
$$f(x) = \frac{x^2 - 1}{x - 1}$$

$$f(x) = \begin{cases} \frac{x^2 - 1}{x - 1} & \text{ha } x \neq 1 \\ 1 & \text{ha } x = 1 \end{cases}$$

$$f(x) = x + 1$$

Példa (Az identikus és a konstans függvény határértéke)

- (a) Ha f az **identikus leképezés**, azaz minden x -re $f(x) = x$, akkor tetszőleges x_0 esetén

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f = \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0} x = x_0.$$

- (b) Ha f konstans függvény, azaz minden x -re $f(x) = k$ valamely k számra, akkor tetszőleges x_0 esetén

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f = \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0} k = k.$$

Például

$$\lim_{x \rightarrow 3} x = 3, \quad \lim_{x \rightarrow -7} (4) = \lim_{x \rightarrow 2} (4) = 4.$$

Példa (Amikor nem létezik határérték)

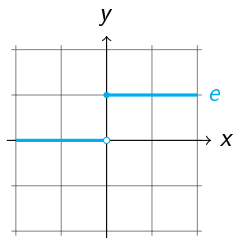
Hogyan viselkednek az alábbi függvények, amikor $x \rightarrow 0$?

$$(a) e(x) = \begin{cases} 0, & x < 0 \\ 1, & x \geq 0 \end{cases} \quad (\text{ez az egységugrás függvény})$$

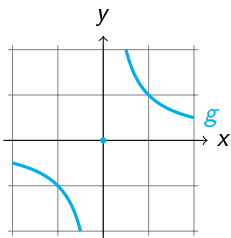
$$(b) g(x) = \begin{cases} \frac{1}{x}, & x \neq 0 \\ 0, & x = 0 \end{cases}$$

$$(c) f(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ \sin \frac{1}{x}, & x > 0 \end{cases}$$

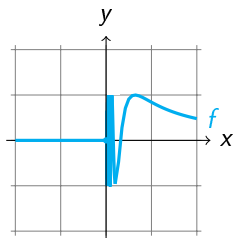
$$e(x) = \begin{cases} 0 & \text{ha } x < 0 \\ 1 & \text{ha } x \geq 0 \end{cases}$$

$$g(x) = \begin{cases} 1/x & \text{ha } x \neq 0 \\ 0 & \text{ha } x = 0 \end{cases}$$

$$f(x) = \begin{cases} \sin(\frac{1}{x}) & \text{ha } x > 0 \\ 0 & \text{ha } x \leq 0 \end{cases}$$

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Példa (tetszőlegesen közel – elég közel)

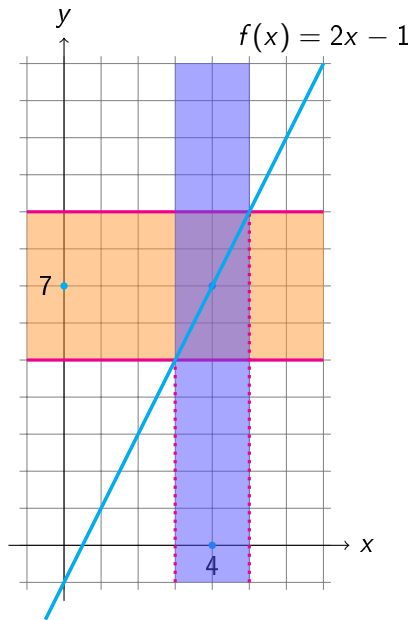
Legyen $y = 2x - 1$, $x_0 = 4$. Milyen közel legyenek x értékei 4-hez, hogy az $y = 2x - 1$ értékek 7-től való eltérése 2 egységnél kisebb legyen?

Megoldás

x milyen értékei esetén teljesül az $|y - 7| < 2$ egyenlőtlenség? Mivel $|y - 7| = |(2x - 1) - 7| = |2x - 8|$, ezért

$$\begin{aligned}
 |2x - 8| &< 2 \\
 -2 &< 2x - 8 < 2 \\
 6 &< 2x < 10 \\
 3 &< x < 5 \\
 -1 &< x - 4 < 1 \\
 |x - 4| &< 1
 \end{aligned}$$

Ha x és $x_0 = 4$ eltérése kisebb, mint 1, akkor y és $y_0 = 7$ eltérése kisebb, mint 2.

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Definíció (Függvény határértéke)

Tegyük fel, hogy az f függvény értelmezve van valamely, az x_0 -t tartalmazó nyílt intervallum – esetleg x_0 kivételével – minden pontjában. Azt mondjuk, hogy $f(x)$ tart L -hez, amint x tart x_0 -hoz (f határértéke az x_0 helyen L), szimbolikusan

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = \lim_{x_0} f = L,$$

ha bármely $\varepsilon > 0$ számhoz van olyan $\delta > 0$ szám, hogy minden x esetén, ha $0 < |x - x_0| < \delta$, akkor $|f(x) - L| < \varepsilon$. Formulával:

$$\forall \varepsilon > 0 \exists \delta > 0 \forall x [0 < |x - x_0| < \delta \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon].$$

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Példa (Az identikus és a konstans függvények határértéke)

Igazoljuk, hogy tetszőleges x_0 esetén (a) $\lim_{x \rightarrow x_0} x = x_0$, és (b) $\lim_{x \rightarrow x_0} k = k$ (ahol k állandó).

Megoldás

(a) Rögzítsünk egy $\varepsilon > 0$ számot. Találnunk kell egy $\delta > 0$ számot, amelyre teljesül, hogy $0 < |x - x_0| < \delta$ fennállásából $|x - x_0| < \varepsilon$ következik. Ez teljesül, ha $\delta \leq \varepsilon$. Ez azt jelenti, hogy $\lim_{x \rightarrow x_0} x = x_0$.

(b) Legyen adott egy $\varepsilon > 0$ szám. Olyan δ -t kell találnunk, amelyre teljesül, hogy $0 < |x - x_0| < \delta$ fennállásából $|k - k| < \varepsilon$ következik. Mivel azonban $k - k = 0$, a szóban forgó implikáció bármely pozitív δ esetén igaz. Eszerint tehát $\lim_{x \rightarrow x_0} k = k$.

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Megjegyzés (Hogyan keressük meg az f , L , x_0 és $\varepsilon > 0$ négyesnek megfelelő δ -t?)

Azt a δ -t, amelyre tetszőleges x esetén

$$0 < |x - x_0| < \delta \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon.$$

- (1) Az $|f(x) - L| < \varepsilon$ egyenlőtlenség megoldásával keressünk egy (a, b) nyílt intervallumot, amelynek minden x_0 -tól különböző elemére teljesül az egyenlőtlenség.
- (2) Adjunk meg egy $\delta > 0$ számot, amelyre teljesül, hogy az x_0 középpontú $(x_0 - \delta, x_0 + \delta)$ nyílt intervallum az (a, b) intervallum belsejébe esik.

Példa

Igazoljuk, hogy $\lim_{x \rightarrow 2} f(x) = 4$, amennyiben

$$f(x) = \begin{cases} x^2, & x \neq 2 \\ 1, & x = 2 \end{cases}$$

Megoldás

Bizonyítandó: bármely $\varepsilon > 0$ esetén van olyan $\delta > 0$, hogy minden x -re

$$0 < |x - 2| < \delta \Rightarrow |f(x) - 4| < \varepsilon.$$

Megoldás (folytatás)

(1) Keresünk egy nyílt intervallumot, amelynek minden x_0 -tól különböző elemére teljesül az $|f(x) - 4| < \varepsilon$ egyenlőtlenség.

$$\begin{aligned} |x^2 - 4| &< \varepsilon \\ -\varepsilon &< x^2 - 4 < \varepsilon \\ 4 - \varepsilon &< x^2 < 4 + \varepsilon \\ \sqrt{4 - \varepsilon} &< |x| < \sqrt{4 + \varepsilon} \\ \sqrt{4 - \varepsilon} &< x < \sqrt{4 + \varepsilon} \end{aligned}$$

(Gyökvonásnál feltettük, hogy $\varepsilon < 4$.) Tehát ha $x \in (\sqrt{4 - \varepsilon}, \sqrt{4 + \varepsilon})$ és $x \neq 2$, akkor $|f(x) - 4| < \varepsilon$.

(2) Adjunk meg egy $\delta > 0$ számot, melyre $(2 - \delta, 2 + \delta) \subseteq (\sqrt{4 - \varepsilon}, \sqrt{4 + \varepsilon})$.

$$\delta = \min\{2 - \sqrt{4 - \varepsilon}, \sqrt{4 + \varepsilon} - 2\}.$$

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Tétel (Határértékek és algebrai műveletek)

Legyenek L , M , c és k valós számok. Tegyük fel, hogy

$$\lim_{x \rightarrow c} f(x) = L \text{ és } \lim_{x \rightarrow c} g(x) = M.$$

Ekkor léteznek az alábbi határértékek és fennállnak a következők:

- (1) **Összeg, különbség:** $\lim_c (f \pm g) = L \pm M$,
- (2) **Szorzat:** $\lim_c (f \cdot g) = L \cdot M$,
- (3) **Konstanssal való szorzás:** $\lim_c (k \cdot f) = k \cdot L$,
- (4) **Hányados:** $\lim_c \frac{f}{g} = \frac{L}{M}$ (amennyiben $M \neq 0$),
- (5) **Racionális kitevőjű hatványozás:** Ha r és s relatív prím egész számok, továbbá $s \neq 0$, akkor $\lim_c f^{r/s} = L^{r/s}$, feltéve, hogy $L^{r/s}$ valós szám (ha s páros, akkor feltesszük, hogy $L > 0$).

Példa

Igazoljuk, hogy ha $\lim_{x \rightarrow c} f(x) = L$ és $\lim_{x \rightarrow c} g(x) = M$, akkor

$$\lim_{x \rightarrow c} (f(x) + g(x)) = L + M.$$

Megoldás

Legyen adva az $\varepsilon > 0$ szám. Meg kell adnunk egy pozitív δ -t, amelyre teljesül, hogy minden x esetén

$$0 < |x - c| < \delta \Rightarrow |f(x) + g(x) - (L + M)| < \varepsilon.$$

A tagokat átrendezve és a háromszög-egyenlőtlenséget felhasználva:

$$\begin{aligned} |f(x) + g(x) - (L + M)| &= |(f(x) - L) + (g(x) - M)| \leq \\ &\leq |f(x) - L| + |g(x) - M| \end{aligned}$$

Megoldás (folytatás)

A megadott ε -hoz létezik olyan $\delta_1 > 0$ és $\delta_2 > 0$, hogy minden x -re

$$0 < |x - c| < \delta_1 \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon/2,$$

$$0 < |x - c| < \delta_2 \Rightarrow |g(x) - M| < \varepsilon/2.$$

Ha $\delta = \min\{\delta_1, \delta_2\}$, akkor $0 < |x - c| < \delta$, és így $|f(x) - L| < \varepsilon/2$, és $|g(x) - M| < \varepsilon/2$. Tehát

$$|f(x) + g(x) - (L + M)| < \frac{\varepsilon}{2} + \frac{\varepsilon}{2} = \varepsilon,$$

ami azt bizonyítja, hogy valóban: $\lim_{x \rightarrow c} (f(x) + g(x)) = L + M$.

Tétel

Ha $P(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_0$, akkor

$$\lim_c P = P(c) = a_n c^n + a_{n-1} c^{n-1} + \dots + a_0.$$

Tétel

Ha P és Q polinomfüggvények és $Q(c) \neq 0$, akkor

$$\lim_c \frac{P}{Q} = \frac{P(c)}{Q(c)}.$$

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Tétel (Szandvicstétel)

Ha a c pontot tartalmazó nyílt intervallum (esetleg c kivételével) minden x elemére teljesül, hogy $g(x) \leq f(x) \leq h(x)$, és

$$\lim_c g = \lim_c h = L,$$

akkor fennáll $\lim_c f = L$ is.

Tétel

Ha a c pontot tartalmazó nyílt intervallum (esetleg c kivételével) minden x elemére $f(x) \leq g(x)$, és léteznek a $\lim_c f$ és $\lim_c g$ határértékek, akkor

$$\lim_c f \leq \lim_c g.$$

Példa (A szendvicstétel alkalmazása)

Ha

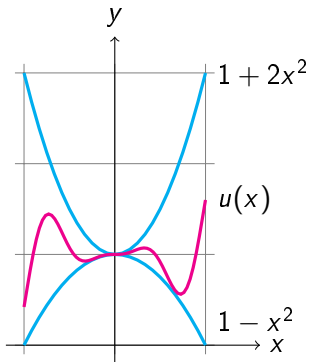
$$1 - x^2 \leq u(x) \leq 1 + 2x^2,$$

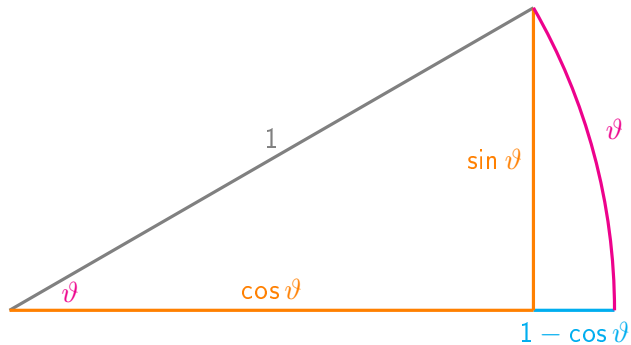
mit mondhatunk a $\lim_{x \rightarrow 0} u(x)$ határértékről?

Megoldás

$$\lim_{x \rightarrow 0} (1 - x^2) = \lim_{x \rightarrow 0} (1 + 2x^2) = 1, \text{ így}$$

$$\lim_{x \rightarrow 0} u(x) = 1$$

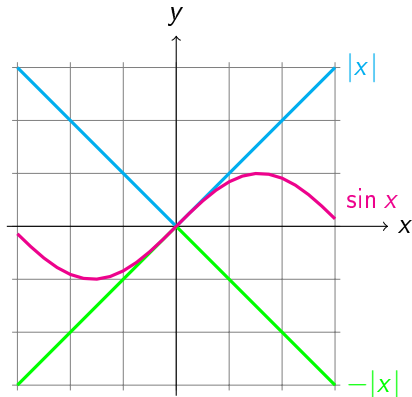
$$|\sin \vartheta| \leq |\vartheta|$$

$$0 \leq 1 - \cos \vartheta \leq |\vartheta|$$

Példa (A szendvicstétel további alkalmazásai)

$-|\vartheta| \leq \sin \vartheta \leq |\vartheta|$, és $\lim_{\vartheta \rightarrow 0} (-|\vartheta|) = \lim_{\vartheta \rightarrow 0} (|\vartheta|) = 0$, ezért

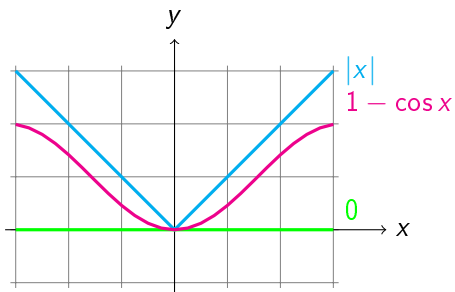
$$\lim_{\vartheta \rightarrow 0} \sin \vartheta = 0.$$

Példa (A szendvicstétel további alkalmazásai)

$0 \leq 1 - \cos \vartheta \leq |\vartheta|$, így

$$\lim_{\vartheta \rightarrow 0} (1 - \cos \vartheta) = 0, \text{ azaz } \lim_{\vartheta \rightarrow 0} \cos \vartheta = 1$$

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Definíció (Jobb és bal oldali határérték)

Az f függvény **jobb oldali határértéke** az x_0 helyen az L szám (jelölése:

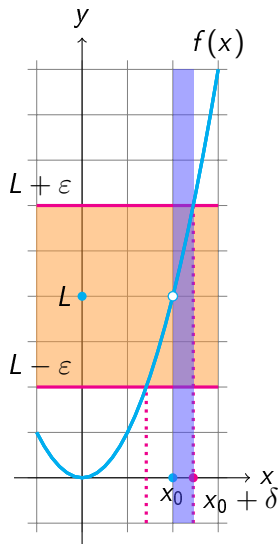
$$\lim_{x_0^+} f = \lim_{x \rightarrow x_0^+} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0+0} f(x) = L), \text{ ha}$$

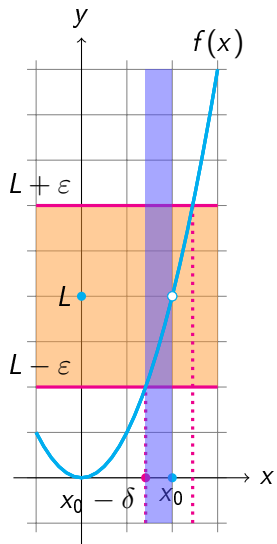
$$\forall \varepsilon > 0 \exists \delta > 0 \forall x [x_0 < x < x_0 + \delta \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon].$$

Az f függvény **bal oldali határértéke** az x_0 helyen az L szám (jelölése:

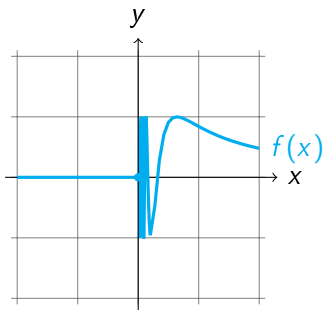
$$\lim_{x_0^-} f = \lim_{x \rightarrow x_0^-} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0-0} f(x) = L), \text{ ha}$$

$$\forall \varepsilon > 0 \exists \delta > 0 \forall x [x_0 - \delta < x < x_0 \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon].$$

$$f(x) = \begin{cases} \sin\left(\frac{1}{x}\right) & \text{ha } x > 0 \\ 0 & \text{ha } x \leq 0 \end{cases}$$

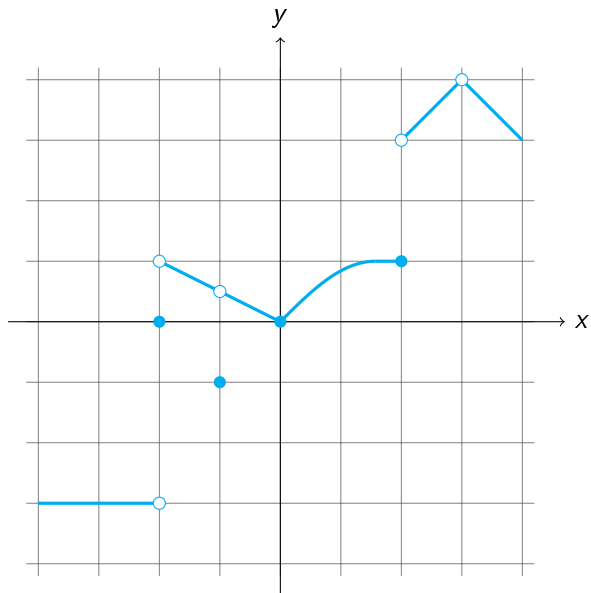
$$\lim_{x \rightarrow 0^-} f(x) = 0$$

$$\lim_{x \rightarrow 0^+} f(x) = \text{NEM LÉTEZIK}$$

Tétel (Jobb és bal oldali határérték és határérték kapcsolata)

f -nek pontosan akkor létezik a c helyen határértéke, ha ugyanitt létezik mind a jobb, mind a bal oldali határértéke és ezek egyenlők:

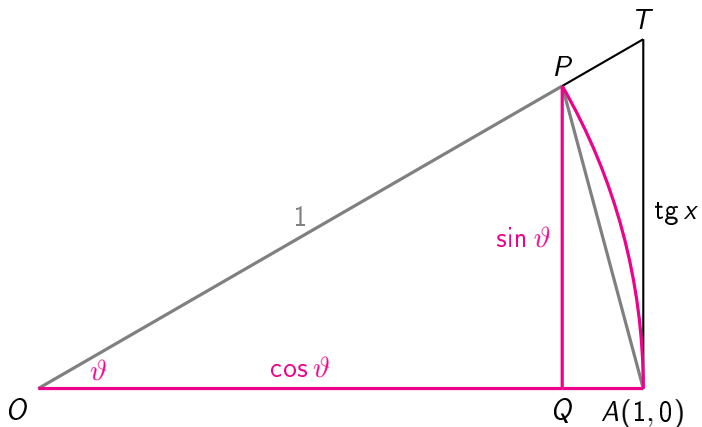
$$\lim_c f = L \Leftrightarrow \lim_{c^+} f = L \text{ és } \lim_{c^-} f = L.$$

Tétel (A $\sin(\vartheta)/\vartheta$ függvény határértéke)

Ha a ϑ szöget radiánban adjuk meg, akkor

$$\lim_{\vartheta \rightarrow 0} \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} = 1. \quad (1)$$

$OAP \triangle$ területe $<$ OAP körcikk területe $<$ $OAT \triangle$ területe.

Bizonyítás

Belátjuk: a jobb és a bal oldali határérték $1 \rightsquigarrow$ kétoldali határérték is 1.

1. A jobb oldali határérték 1 ($0 < \vartheta < \pi/2$):

$OAP \triangle$ területe $<$ OAP körcikk területe $<$ $OAT \triangle$ területe.

A területek:

$$T_{OAP\triangle} = \frac{1}{2} \cdot \text{alap} \cdot \text{magasság} = \frac{1}{2} \cdot 1 \cdot \sin \vartheta = \frac{1}{2} \sin \vartheta$$

$$T_{OAP \text{ körcikk}} = \frac{1}{2} \cdot \text{ív hossz} \cdot \text{sugár} = \frac{1}{2} \cdot r^2 \cdot \vartheta = \frac{1}{2} \cdot (1)^2 \cdot \vartheta = \frac{\vartheta}{2}$$

$$T_{OAT\triangle} = \frac{1}{2} \cdot \text{alap} \cdot \text{magasság} = \frac{1}{2} \cdot 1 \cdot \text{tg} \vartheta = \frac{1}{2} \text{tg} \vartheta$$

Az egyenlőtlenségbe helyettesítve:

$$\frac{1}{2} \sin \vartheta < \frac{1}{2} \vartheta < \frac{1}{2} \text{tg} \vartheta$$

$\frac{1}{2} \sin \vartheta$ -val osztva ($\sin \vartheta > 0$):

$$1 < \frac{\vartheta}{\sin \vartheta} < \frac{1}{\cos \vartheta}$$

A reciprokokat véve:

$$1 > \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} > \frac{\cos \vartheta}{1}$$

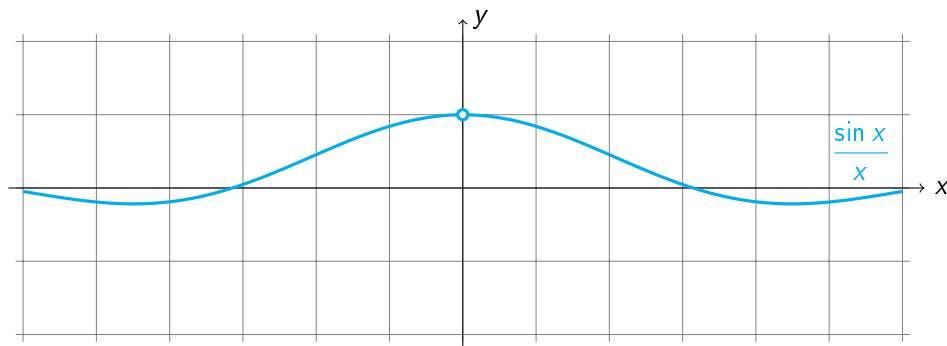
a szandvicstétel alapján

$$\lim_{\vartheta \rightarrow 0^+} \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} = 1$$

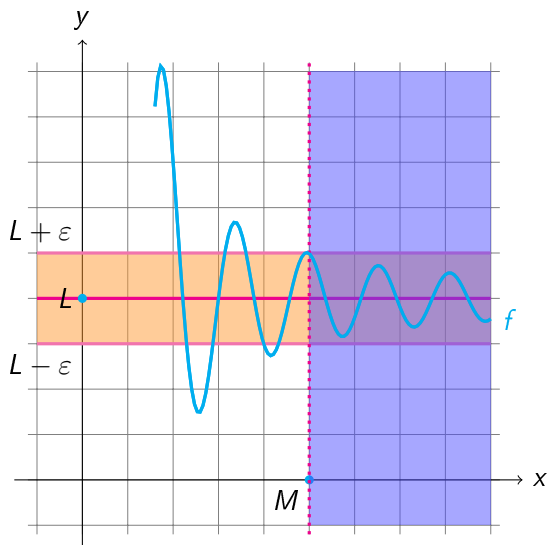
2. $\sin \vartheta$ és ϑ páratlan függvények $\rightarrow (\sin \vartheta)/\vartheta$ páros $\rightarrow$

$$\lim_{\vartheta \rightarrow 0^+} \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} = \lim_{\vartheta \rightarrow 0^-} \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} = 1,$$

így $\lim_{\vartheta \rightarrow 0} \frac{\sin \vartheta}{\vartheta} = 1$.

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Definíció (Határérték a végtelenben)

1. Az f függvény **határértéke a végtelenben** L ($\lim_{x \rightarrow \infty} f(x) = L$ vagy $\lim_{\infty} f = L$), ha

$$\forall \varepsilon > 0 \exists M \forall x [x > M \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon].$$

2. Az f függvény **határértéke a mínusz végtelenben** L ($\lim_{-\infty} f = L$), ha

$$\forall \varepsilon > 0 \exists N \forall x [x < N \Rightarrow |f(x) - L| < \varepsilon].$$

Tétel (Végtelenben vett határértékek és algebrai műveletek)

Legyenek L , M és k valós számok. Tegyük fel, hogy

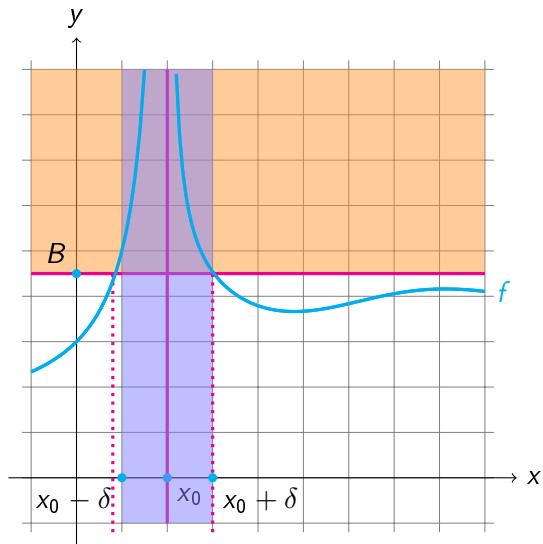
$$\lim_{\pm\infty} f = L \text{ és } \lim_{\pm\infty} g = M.$$

Ekkor léteznek az alábbi határértékek és fennállnak a következők.

- (1) **Összeg, különbség:** $\lim_{\pm\infty} (f \pm g) = L \pm M$,
- (2) **Szorzat:** $\lim_{\pm\infty} (fg) = LM$,
- (3) **Konstanssal való szorzás:** $\lim_{\pm\infty} (kf) = kL$,
- (4) **Hányados:** $\lim_{\pm\infty} \frac{f}{g} = \frac{L}{M}$ (amennyiben $M \neq 0$),
- (5) **Racionális kitevőjű hatványozás:** Ha r és s relatív prím egész számok, továbbá $s \neq 0$, akkor $\lim_{\pm\infty} f^{r/s} = L^{r/s}$, feltéve, hogy $L^{r/s}$ valós szám (ha s páros, akkor feltesszük, hogy $L > 0$).

- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Definíció (Végtelen határértékek)

1. Az f határértéke az x_0 helyen végtelen (∞), szimbolikusan

$$\lim_{x_0} f = \infty,$$

ha

$$\forall B \exists \delta > 0 \forall x [0 < |x - x_0| < \delta \Rightarrow f(x) > B].$$

2. Az f határértéke az x_0 helyen mínusz végtelen ($-\infty$), szimbolikusan

$$\lim_{x_0} f = -\infty,$$

ha

$$\forall B \exists \delta > 0 \forall x [0 < |x - x_0| < \delta \Rightarrow f(x) < B]$$

Példa (A definíció alkalmazása)

Igazoljuk, hogy $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{1}{x^2} = \infty$.

Megoldás

Megmutatjuk, hogy

$$\forall B \exists \delta > 0 \forall x [0 < |x - x_0| < \delta \Rightarrow \frac{1}{x^2} > B]$$

$\frac{1}{x^2} > B$ pontosan akkor, ha $x^2 < \frac{1}{B}$, azaz ha $|x| < \frac{1}{\sqrt{B}}$. Legyen $\delta \leq 1/\sqrt{B}$, akkor minden x -re

$$|x| < \delta \Rightarrow \frac{1}{x^2} > \frac{1}{\delta^2} \geq B,$$

azaz

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{1}{x^2} = \infty.$$

Definíció (Végtelen határértékek a végtelenben)

1. Az f függvény határértéke a végtelenben végtelen (∞), szimbolikusan

$$\lim_{\infty} f = \infty,$$

ha

$$\forall B \exists M \forall x [x > M \Rightarrow f(x) > B].$$

2. Az f függvény határértéke a végtelenben mínusz végtelen ($-\infty$), szimbolikusan

$$\lim_{\infty} f = -\infty,$$

ha

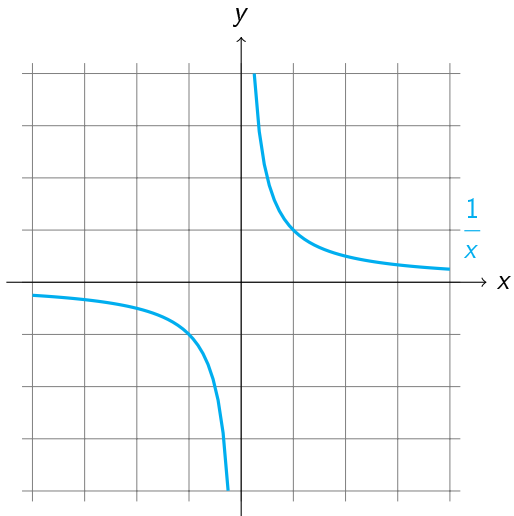
$$\forall B \exists M \forall x [x > M \Rightarrow f(x) < B].$$

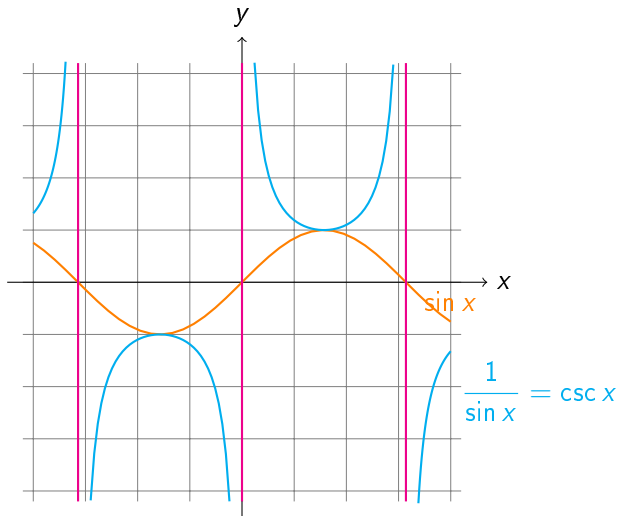
- 1 Változási sebesség, a határérték szemléletes fogalma
  - Átlagsebesség és pillanatnyi sebesség
  - A változás átlagos üteme; szelők
  - A határérték intuitív fogalma
- 2 A határérték precíz definíciója és kiszámítása
  - A határérték definíciója
  - A definíció alkalmazása: identikus és konstans függvény
  - Az adott ε -hoz tartozó δ kiszámítása
  - A határértékek kiszámítására vonatkozó tételek
  - A szendvicstétel – rendőrelv – csendőrelv
- 3 Kiterjesztések
  - Jobb és bal oldali határértékek
  - (Véges) határérték a végtelenben
  - A végtelen, mint határérték
  - Aszimptoták, domináns tagok
- 4 Összefoglalás

Definíció (Függőleges aszimptota)

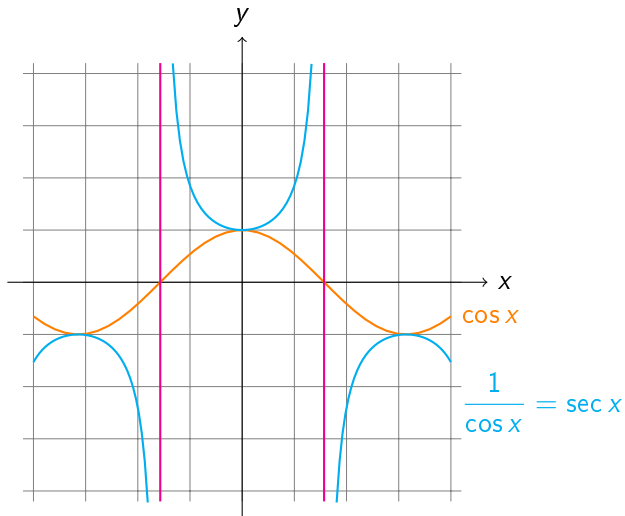
Az $x = a$ egyenletű egyenes az $y = f(x)$ függvény grafikonjának függőleges aszimptotája, ha

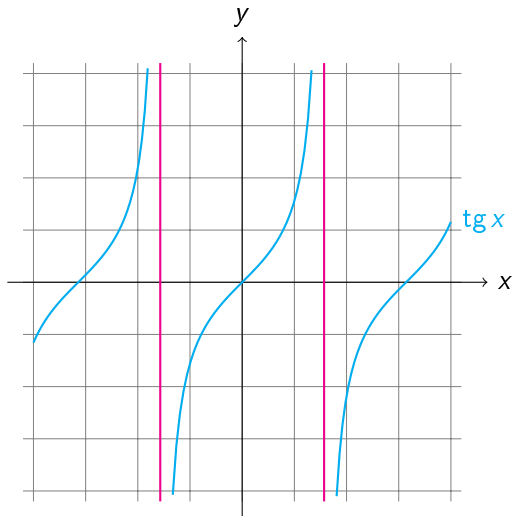
$$\lim_{x \rightarrow a^+} f(x) = \pm\infty \text{ vagy ha } \lim_{x \rightarrow a^-} f(x) = \pm\infty$$

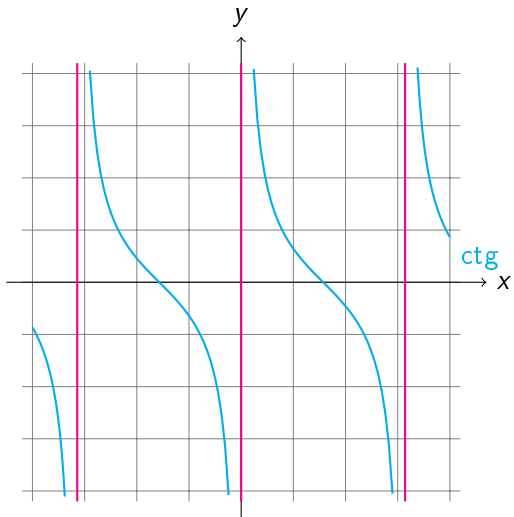

Definíció (Vízszintes aszimptota)

Az $y = b$ egyenletű egyenest az $y = f(x)$ függvény grafikonja vízszintes aszimptotájának nevezzük, ha

$$\lim_{x \rightarrow \infty} f(x) = b \text{ vagy } \lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = b.$$

Példa

$$\frac{1}{x}, \frac{1}{x} + \frac{x}{|x|}$$

Példa (Nagy léptékben azonosnak tűnő grafikonok)

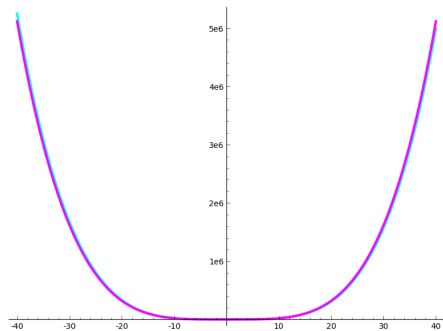
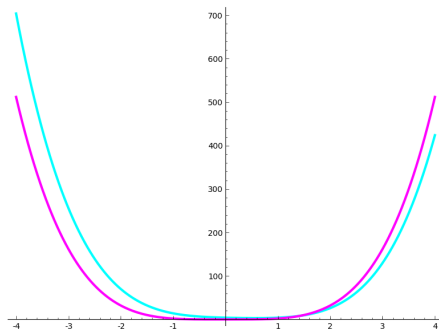
Legyen $f(x) = 2x^4 - 2x^3 + 3x^2 - 3x + 4$ és $g(x) = 2x^4$. Mit jelent az, hogy f és g „elég nagy” abszolút értékű x -ek esetén jó közelítéssel azonosnak tekinthetők.

Megoldás

Az f és a g hányadosának határértéke a ∞ és $-\infty$ helyeken:

$$\begin{aligned}\lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{f(x)}{g(x)} &= \lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{2x^4 - 2x^3 + 3x^2 - 3x + 4}{2x^4} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \pm\infty} \left(1 - \frac{1}{x} + \frac{3}{2x^2} - \frac{3}{2x^3} + \frac{2}{x^4} \right)\end{aligned}$$

Elég nagy abszolút értékű x -ek esetén tehát f és g jó közelítéssel azonosnak tekinthető.

Amit hibátlanul tudni kell!

- 1 Határérték-félék definíciói
- 2 Egységugrás függvény, $\sin \frac{1}{x}$ határértéke 0-ban nem létezik
- 3 Függvények összegének, szorzatának, hányadosának, skalárszorosának, racionális kitevős hatványának határértéke
- 4 Szendvicstétel
- 5 $\frac{\sin x}{x}$ határértéke
- 6 Vízszintes és függőleges aszimptoták